
ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА

УДК 37.012.1: 502.315

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ПІСЛЯДИПЛОМНІЙ ЕКОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ

І.В. Лисакова

Інститут розвитку дитини Національного педагогічного університету
ім. Драгоманова, вул. Урицького 35, 03035 Київ, ir_li@rambler.ru

Порушення балансу між природою та культурою ставить під загрозу існування людини. Освіта – частина культури, зокрема, екологічної. Специфічний характер післядипломної екологічної освіти диктує особливі підходи до формування означеного феномену. **Ключові слова:** культура, екологічна культура, культурний підхід, методологія, аспіранти екологічної освіти, соціальний натуралізм.

Культурологичний підхід як методологія формування екологічної науки в післядипломному екологічному освітньому процесі. І.В. Лисакова. Нарушение баланса между природой и культурой ставит под угрозу существование человека. Образование – часть культуры, в частности, экологической. Специфичный характер последилового экологического образования диктует особые подходы к формированию определённого феномена. **Ключевые слова:** культура, экологическая культура, культурный подход, методология, аспиранты экологического образования, социальный натурализм

Cultural method as a formation's methodology of ecological culture in ecological education postgraduate. I. Lysakova. Imbalance between nature and culture threatens human existence. Education – part of the culture, including environmental. The specific character of postgraduate environmental education calls for special approaches to the formation of the above mentioned phenomenon. **Keywords:** culture, ecological culture, cultural approach, methodology, post-graduate environmental education, social naturalism

Вступ

Несприятливий екологічний стан планети – результат нерозумного природокористування. Безпосереднім

наслідком його є соціально-екологічні проблеми, які набули особливого значення в усьому світі й в Україні. У Концепції неперервної екологічної освіти та виховання в

Україні підкреслюється необхідність забезпечення освіти молодого покоління, підготовки фахівців, спроби вивести людство зі стану глибокої екологічної кризи, у якій воно опинилося через ігнорування законів взаємодії та взаєморозвитку природи та суспільства. Основною метою в галузі збереження навколишнього середовища проголошується формування екологічної культури особистості як форми регуляції взаємовідносин людини і природи. Однак, попри неабиякий інтерес науковців до поняття екологічної культури, воно донині є дискусійним, як і розуміння її структури й функцій.

Виклад основного матеріалу

Як відомо, існує більш 400 визначень поняття «культура». У найбільш широкому тлумаченні культура являє собою спосіб соціального існування, в якому люди за допомогою матеріальних та духовних засобів забезпечують своє збереження та розвиток як соціальних істот. Культура є засобом досягнення як навколишнього, так і внутрішнього світу людини, регулюючим началом співдії з природним та соціальним середовищем. Культура має свої різновиди, одним з яких є екологічна культура. Загальним питанням екологічної свідомості та культури як невід'ємної частини філософської картини світу присвячені праці Е.В. Гіусова, С.М. Глазачева, Д.С. Ліхачова, М.М. Моїсеєва, І.М. Ремізова, О.М. Яницького, В.С. Крисаченко.

Екологічною наукою екологічна культура найчастіше розглядається

як діяльність людини, спрямована на організацію та трансформацію об'єктів і процесів природного світу відповідно до власних потреб та намірів. Соціальна екологія розглядає екологічну культуру як спосіб соціоприродного розвитку суспільства, в якому забезпечується не тільки збереження, а й, в кращому випадку, поліпшення навколишнього середовища. Отже, екологічна культура є характеристикою людської діяльності, а також нормою та ідеалом, що ставить певні обмеження, як будь-яка етична система. І це дає формулу: якщо для збереження себе людина має зберегти природу, то для збереження природи вона має змінити себе.

Все це наводить на думку, що екологічну культуру слід розглядати перш за все з позицій культурологічних, а не природничих чи соціально-економічних. Засновник екологічної філософії А. Швейцер, дослідники екологічної етики Х. Ролстон, Б. Каллікотт, екологічні антропологи М. Бейтс, Ж. Стьюард включають в поняття довікілья соціально-культурні параметри, вивчають духовні основи природного буття людини. Але все ж такі перелічені концепції лише фрагментарно відображують культурологічний зміст екологічних проблем людства. Окремі питання екологічної культури в контексті загального соціокультурного розвитку були розглянуті М.С. Каганом, В.О. Кутиревим, Д.С. Ліхачовим. Але ці автори не торкалися поняття екологічної культури як такої, її структури та функцій в контексті культурології.

Вважається, що на сучасному етапі ключову роль у формуванні

екологічної свідомості людини відіграє освіта. Розробка соціально-педагогічного аспекту взаємодії та взаємовпливу людини і природи вимагає не тільки вивчення і врахування основних об'єктивних законів, виявлення динаміки, механізмів та тенденцій розвитку такої взаємодії, а й виховання людини. В педагогіці й психології проблеми екологічної освіти й виховання досліджуються С.М. Глазачевим, Е.В. Гірусовим, С.Д. Дерябо, О.П. Захлебним, І.Д. Зверевим, Б.Т. Ліхачовим, І.М. Пономарьовою, І.Т. Суравегіною, В.О. Ясвіним, Г.О. Ягодіним та ін.. І хоча в своїх працях автори розглядають тенденції й закономірності розвитку екологічної свідомості, розробляють принципи й методи педагогічного управління процесом її формування, однак питання екологічної освіти з точки зору її культуровідповідності не знайшли поки що свого відображення.

Отже, аналіз наукової літератури свідчить, що цілісна модель формування екологічної культури розроблена недостатньо, що перешкоджає переведенню філософсько-культурологічних концепцій на операціональний рівень соціокультурної практики взагалі та екологічної освіти та виховання, зокрема. Метою статті є розгляд та осмислення категорій загальної та екологічної культури як основи для подальшої розробки культурологічного підходу до формування екологічної культури особистості.

Екологічна культура розглядається як особистісне новоутворення, ознака діяльності та на рівні ціннісних орієнтацій. Наприклад, на думку І. Зверєва та І. Суравегіної,

екологічна культура пов'язана з соціально-моральною діяльністю, яка викликає потребу в покращенні дійсності, що оточує [1, 2]. Екологічна культура базується на розумінні закономірностей існування живих систем і поваги до життя, а її основним показником є соціальна й індивідуальна екологічна відповідальність за події в природі та житті людей. Виводить екологічну культуру з екологічної свідомості Б. Ліхачов [3].

Частина науковців розуміє екологічну культуру людини як її ставлення до природи через належну поведінку в навколишньому середовищі. Оскільки середовищем людей є суспільство, пам'ятки культури, історії, то визначення виходить за рамки середовища суто природного. У дослідженні А. Скрипки екологічна культура розглядається як специфічна частина загальної культури, що виражає характер та якісний рівень відносин між людиною, суспільством і природою, представлених у духовних цінностях, у системі соціальних інститутів усіх видів і результатів людської діяльності, безпосередньо пов'язаних з пізнанням, освоєнням і перетворенням природи в рамках певної соціальної спільності [4].

Екологічна культура в якості елемента загальної культури розглядається в дослідженнях Т. Вайди, В. Войтко, В. Ігнатової. На думку В. Ігнатової, слід розрізняти вузьке й широке тлумачення екологічної культури: «...у вузькому смислі екологічна культура виступає як частина загальнолюдської культури, основним змістом якої є грамотне природокористування й відпо-

відальне ставлення до природи як суспільної й особистої цінності, у широкому сенсі екологічна культура є новий зміст загальнонародської культури» [5]. З точки зору М. Моїсєєва екологічна культура являє собою особливий вид майбутньої загальнонародської культури, що свідомо утворюється шляхом синтезу екологічних потенцій усіх культур світу [6].

Судячи з робіт І. Зверева, В. Крисаченка, Л. Печко, екологічна культура розглядається як культура зусиль людства заради збереження навколишнього середовища, Землі і повноцінного існування. Екологічна культура припускає конструктивний діалог різноманітних національних екологічних культур в межах глобального суспільства, об'єднаного спільністю буття і цілісністю планети.

Отже, екологічна культура є не тільки частиною загальної культури людства, а історичним етапом її розвитку. Дійсно, екологія лише на першій погляд є наукою, подібною до фізики чи біології. Вона насамперед є інтегративною наукою, що спирається на методологічні принципи різних наук, навіть таких суто гуманітарних, як історія, бо вивчає процеси розвитку екологічних систем в просторі та часі; як етика, бо, як і вона, іноді описує те, що тільки має бути. Але головне, що вона перетворилася на цілу світоглядну систему, бо саме в цій системі координат «хорошо и плохо» змінилося на «екологічно та неекологічно». Саме завдяки екології сучасна людина може орієнтуватися в світі та осмислювати його. Дійсно, не можна сказати, що людина має

фізичний чи хімічний світогляд, але можна – що має екологічний.

Однак, на нашу думку, передчасно говорити про екологічну культуру як про якісно новий стан загальної культури. Занадто мало аргументів можна висунути на користь цієї теорії: не сформована стійка природоохоронна домінанта в ієрархії ціннісних орієнтацій людини, егоїстична ідеологія та споживацьке ставлення без урахування інтересів майбутніх поколінь переважає в суспільстві.

Гармонію взаємодії людини й природи в контексті духовної культури не можна розглядати, не звертаючись до національних духовних цінностей. В Україні, як відомо, історично склалася прекрасна екологічна традиція діалогу природи й людини. Історично склалося, що природа була для українського народу матір'ю, божественним началом, яке він і любив, і шанував. Єдність з природою формувалася і відтворювалася у праці, прикладному мистецтві, фольклорі. Поступова глобалізація світу «витискала» ці уявлення, насаджуючи затратність природовикористання, технократичний спосіб мислення.

Екологічна культура породжується та відтворюється діяльністю ключових інститутів суспільства. Українці звикли до думки, що держава має піклуватися про стан навколишнього середовища, і що від кожної людини окремо нічого не залежить. Але функції сучасної держави послаблені, і на них не варто сподіватися, формуючи у людей стійкі форми екосоціальної поведінки. Сучасні транснаціональні корпорації, що заправляють світом та

процесами глобалізації, приводять до зростання ризиків вже не в національно-державному, а міжнародному масштабі. Самі ТНК – екстериторіальні, в той час як держава обмежена своєю територією та міжнародним правом. Крім того, держава схильна проводити не довгострокову політику, а розв'язувати нагальні проблеми.

Функції суспільства теж послаблені. З одного боку, консьюмеризм, який проник в усі куточки нашої свідомості, послабив нашу схильність до єдності з природою. З іншого боку – відбувається все більше усталення «індивідуалізованого суспільства», в якому, за Зігмунтом Бауманом, посилюється невпевненість, придушення проявів людського духу, ізольованість. Це зумовлює недовговічність будь-яких альянсів (тільки на період, поки це взаємовигідно), позбавляє відчуття моральних зобов'язань. Таким чином у членів суспільства виробляється розуміння, що суспільне й особисте – це абсолютно різні, несумісні речі. І що «суспільне» не слід враховувати при складанні особистих життєвих планів.

Звідси впливає конкурентність, возведена в ранг етичного критерію сучасного суспільства, який відрізняє «правильне» рішення від «неправильного», «потрібні» знання від «непотрібних» для конкурування за місце під сонцем. На телебаченні майже всі шоу – на вибування, і культивують вони жорсткий, навіть жорстокий підхід до людей: «слабким тут не місце». Отже, жалість, співчуття, співпереживання, емпатійність дорівнюють «слаб-

кості». Тому в суспільстві культивуються настрої ворожості, настороженості до кожного ближнього, хто може стати тобі конкурентом.

Політикум держави дистанціюється від вирішення соціоекологічних проблем. Причинами є заангажованість через лобювання інтересів вже згаданих транснаціональних корпорацій, або він просто має свою локальну «екосистему» органічного харчування, проживання та відпочинку. Кожен шар суспільства має свій тип культури, в тому числі – екологічної. Але не можна стверджувати, що в Україні керівний шар має елітарну екологічну культуру, а середній клас – масову. Отже, і тут послаблені традиційні інституції розробки «зеленої ідеології» та відповідних політичних стратегій, і влада не може гарантувати населенню здорове й безпечне середовище для життя. Коли в суспільстві відсутні соціальні структури, що відтворюють та розповсюджують екоцентричний імператив ставлення людини до середовища свого існування, то в дію вступає принцип «спасіння потопаючих».

Якими ж можуть бути методологічні передумови розв'язання історичного протистояння людини та природи? Ключову роль методології в сучасному пізнанні важко переоцінити, адже саме від неї (побудови, методів і форм науково-пізнавальної діяльності) залежать реальні результати дослідження. Методологія виконує низку функцій: виявляє тенденції розвитку науки; спрямовує дослідника до винаходження оптимальних шляхів про-

сування до результату; формує основні принципи дослідження і регулює використання його форм та методів; узагальнює результати в певній формі знання. Отже, слід віднайти ті підходи, які в межах екології (яка сама поступово переходить до розряду наукової методології) забезпечили б інтегративний та несуперечливий характер дослідження феномену екологічної культури.

Згідно з концепцією соціального натуралізму соціальні явища слід розглядати як такі, що породжуються Природою та керуються її законами. Існує три форми природи – фізична, біологічна та соціальна, і всі вони взаємопов'язані генетично, бо кожна постає з попередньої. Отже, Людина – це істота, що живе за законами суспільної природи, тобто соціальні явища не є позаприродними. В теорії соціального натуралізму, поза всією його футуристичністю, нас приваблює цивілізаційна ідея: «яка культура людей – таке їх життя». Вона полягає в тому, що необхідно створити у людей уявлення про природні закони їх життя в суспільстві, що, в свою чергу, стає основою формування їх соціальної культури, як міри узгодженості волі та свідомості із законами Природи. Ця соціальна культура й буде визначати прогрес суспільства. І саме ця ідея якнайкраще відповідає уявленню про розв'язання екологічних проблем в як в цілому світі, так, зокрема, й в Україні.

Другою методологічною підвалиною може слугувати культурологічний підхід, як застосування адекватних культурологічних концепцій та методів в дослідженні та

формуванні екологічної культури. Культурологічний підхід все частіше використовується в освітніх процесах. Становлення фахівця передбачає реалізацію в педагогічному процесі цілої низки підходів, які забезпечують формування «людини культури», тобто такої, що поєднує в собі культуру мислення, мови, поведінки, праці, почуттів. Культурологічний підхід слід розуміти як сукупність теоретико-методологічних положень та організаційно-педагогічних заходів, спрямованих на створення умов для засвоєння та трансляції цінностей і технологій, що забезпечать самореалізацію фахівця в професійній діяльності. «Використання культурологічної методології в освіті полягає в спрямованості освітнього процесу на становлення культурної особистості фахівця, формування його як носія загальної й професійної культури, що забезпечує його повноцінне існування в навколишньому світі й у професійній діяльності» [5, 7].

Культурологічний підхід розглядає людину як вільну активну індивідуальність, що здатна до самодетермінації в результаті спілкування як з іншими особистостями, так і з іншими культурами, причому як в межах актуального світу особистості, так і в інших епохах. Тобто, культурологічний підхід зосереджує увагу на людині як на суб'єкті культури та її головній дійовій особі, що здатна вести діалог з будь-яким витвором культури, вміщувати в себе всі її смисли й весь тезаурус, що були створені раніше, й водночас продукувати нові смисли, ще невідомі. Саме цей підхід дозволяє розглядати всю сферу буття та

діяльності людини розглядати як культуру. Культурологічний підхід цінний тим, що в його логіці різні аспекти існування людини як суб'єкта культури – свідомість, самосвідомість, духовність, моральність, творчість, і т.п. – не розуміються як ієрархічна структура, а як грані цілісної культурної людини.

Універсальність культурологічного підходу до формування екологічної культури визначає ряд чинників: поглиблення процесу осмислення культури в світі; процеси полілогу та взаємовпливу світових та локальних культур; становлення гуманістичної парадигми як домінанти соціокультурного прогресу; визнання «поліфонічності» та відкритості сучасного мислення; посилення інтегративних процесів в науці; актуалізація соціально-гуманітарного пізнання та гуманітарного мислення.

Все це має безпосередній зв'язок з соціально-екологічними проблемами, що стоять на порядку денному всієї світової спільноти. Серед них – збалансування процесів глобалізації та національної різноманітності; подолання кризи справедливості між країнами; гарантії майбутнього; інтенсивність розвитку техніки поруч з повільною трансформацією особистості. Отже, саме людський фактор, соціально-економічні та культурні умови висувають нові завдання, спрямовують науковий пошук на осмислення шляхів забезпечення оптимального співіснування людини і довкілля.

Складність процесів формування особистості визначає їх форми й методи. Протягом досить довгого

часу вважалося, що підвищення рівня екологічних знань – першочергова умова формування екологічної свідомості. Але знання – найбільш швидко змінювана складова цивілізаційного процесу. Формування екологічної культури передбачає наявність в індивіда розвинених механізмів рефлексії. Ніякі знання не замінять заглибленого пізнання себе як частини світу, внутрішнього усвідомлення причин екосоціальних конфліктів, відчуття небезпеки від їх загострення, вибору морального способу діяльності перед таким, що не узгоджується з екологічним імперативом, а також відчуття особистої екологічної відповідальності як міри свободи особистості в межах екологічної необхідності. Отже, екологічна відповідальність проявляється насамперед у моральному виборі потреб, що стає підставою для мотивації діяльності людини.

Особливе значення ця проблема має у відношенні до післядипломної освіти, в якій беруть участь вже сформовані особистості, що мають досвід професійної діяльності. Специфіка післядипломної екологічної підготовки в тому, що вузький спеціаліст у галузі охорони води, повітря, лісів чи у галузі екологічних проблем промисловості, енергетики чи сільського господарства може не враховувати соціокультурних наслідків своєї діяльності. Навпаки, володіння основами екологічної культури, елементами екологічної етики, екологічної психології, екологічної педагогіки зумовить складення системного бачення екологічних проблем як соціальних та культурних, і здатність до їх уникнення у

наступній практичній діяльності. Тобто, зумовить здатність приймати компетентні рішення не тільки по відверненню збитків для навколишнього середовища, а разом з тим – і для збалансованого розвитку суспільства.

На жаль, людина вже так влаштована: допоки погіршення умов життя дійсно не набуває характеру загрози для неї особисто, її дітей чи онуків, відповідні заходи будуть половинчастими. Саме тому не раціональне, а емоційне сприйняття дійсності може сприяти загостреному індивідуалізованому сприйняттю негараздів довкілля як особистих проблем, а внаслідок цього – посиленню прагнення до оптимізації свого власного існування та взагалі існування людського суспільства в природному довкіллі. Технології формування екологічної культури слабо розроблені. На нашу думку, вони мають спиратися на емоційну природу людини, її етичні та естетичні почуття, а також базуватися на принципах саморозвитку. Отже, потребою нашого часу є формулювання таких технологій із залученням всіх форм суспільної свідомості, які співвідносяться саме з цими сторонами природи людини.

Висновки

На основі викладеного матеріалу можна зробити висновок, що екологічна культура породжується та

відтворюється діяльністю ключових інститутів суспільства; поняття «екологічна культура» завжди – певного типу і залежить від пануючої парадигми, домінуючих поглядів на світ; трактовка поняття «екологічна культура» зараз має досить утилітаристський характер, без зв'язку з певною культурною традицією; в формуванні та переважанні певного типу екологічної культури значну роль відіграє доступність для людини природного та культурного простору; технології формування екологічної культури можуть базуватися на емоційній природі людини, її етичних та естетичних почуттях. Формування екологічної культури особистості на основі культурологічного підходу може допомогти подолати протиставлення людини та природи, суб'єкта і об'єкта, духа і плоті, розуму та почуттів, і вирішити проблеми розірваності свідомості, переважного раціоналізму особистості, ввести науку в більш гармонійне русло людяності. Воно може успішно відбуватися через переживання та співпереживання, чуттєве усвідомлення значущості природоохоронних та культуротворчих норм для життя та здоров'я людини.

Література

1. Зверев В.Л. Экологическое воспитательное значение отечественного культурного наследия / В.Л. Зверев // Международная конференция по экологическому образованию детей. Москва, 9–15 апреля 1995 года. Тезисы докладов. – Обнинск, 1995. – С. 53.

2. Суравегина И.Т. Методическая система экологического образования / И.Т. Суравегина // Советская педагогика, 1988. – № 9. – С. 31–35.
3. Лихачев Б.Т. Экология личности / Б.Т. Лихачев. – Педагогика. – 1993. – № 2. – С. 19–23.
4. Скрипка А.П. Формирование экологической культуры личности: социально-философский аспект: дис. на соискание науч. степени канд. филос. наук / А.П. Скрипка. – Киев, 1990. – 155 с.
5. Игнатова В.А. Интегрированные учебные курсы как средство формирования экологической культуры учащихся: дис. на соискание науч. степени докт. пед. наук / В.А. Игнатова. – Тюмень, 1999. – 388 с.
6. Моисеев Н.Н. Образование и экология / Н.Н. Моисеев. – М., Изд-во ЮНИСАМ, 1996. – 292 с.
7. Никитина Н. Основы профессионально-педагогической деятельности: учебное пособие / Н. Никитина, О. Железнякова, М. Петухов. – М.: Академия, 2002. – 288 с.

УДК 316:378:504

КОНЦЕПЦІЯ ОСВІТИ ДЛЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ В НОРМАТИВНИХ ДЖЕРЕЛАХ

К.В. Стецюк

Луганський національний аграрний університет,
містечко ЛНАУ, 91008 Луганськ, stechuk@gmail.com

У статті зроблений інформаційно-аналітичний огляд основних міжнародних та державних нормативно-правових документів щодо концепції освіти для збалансованого розвитку. У цих документах було визначено, що освіта має вирішальне значення для сприяння збалансованого розвитку і розширенню можливостей людей у зміні навколишнього середовища, а вищі навчальні заклади є провідними ланками у розробці і втіленні у життя концепції збалансованого розвитку. Для реалізації цієї концепції Генеральна Асамблея ООН оголосила 2005–2014 рр. Десятиріччям освіти в інтересах збалансованого розвитку. **Ключові слова:** трансляція культурного досвіду, футуризація освіти, практична діяльність, відновлення екосистем, створення нової структури екоосвіти.

Концепция образования для сбалансированного развития в нормативных источниках. К.В. Стецюк. В статье сделан информационно-аналитический обзор основных международных и государственных нормативно-правовых документов о концепции образования для сбалансированного развития. В этих документах было определено, что образование имеет решающее значение для содействия сбалансированного развития и расширению возможностей людей в изменениях окружающей среды, а высшие учебные заведения являются ведущими звеньями в разработке и внедрении в жизнь концепции сбалансированного развития. Для реализации этой концепции Генеральная Ассамблея ООН огласила 2005–2014 гг. Десятилетием образования для сбалансированного развития. **Ключевые слова:** трансляция культурного опыта, футуризация образования, практическая деятельность, восстановление экосистем, создание новой структуры экообразования